

En byordning från Börstils socken av 1784

Av KARIN ALINDER

Det gamla bysamhället utgjorde tydligen en mycket fast organisation. Visst kunde inom detsamma förekomma vanliga mänskliga stridigheter med slagsmål på bykrogen, bråk om arv, gräl om lösläppta kreaturs skadegörelse och dylikt, men detta var endast krusningar på ytan. Alla i byalaget bands fast tillsammans av den absolut nödvändiga arbetsgemenskapen, som utgjorde själva förutsättningen för att varje enskilt hushåll i byn kunde trygga sin existens. Det förekom visserligen ingen kollektiv drift på byns ägor utan varje bonde brukade sin egen mark och betalade sin egen skatt, men de smala tegarna låg tätt inkilade bredvid varandra och kunde sällan nås utan att någon annans ägor korsades. Därför var man ändå mycket beroende av varandra. En del arbeten måste helt enkelt ske gemensamt, andra måste åtminstone börja på samma gång. Vidare hade byn alltid en samfälld egendom, allmänningen, ägd av ingen och använd av alla i byn. Den måste skötas gemensamt, i den mån den nu sköttes alls. Alla sådana gemensamma ärenden avgjordes på bystämmorna, vars ordförande kallades ålderman och valdes för ett år i taget bland byns åbor.

Redan mycket tidigt märktes inom byn behovet av en byordning, där det var fastställt en gång för alla vad som var tillåtet och förbjudet. Hos oss i Sverige finns en och annan byordning kvar från 1600-talet. Den äldsta i Uppland är för Hargs by och daterad 1653. Från 1740-talet och årtiondena efteråt blir de allt vanligare, säkerligen beroende på att staten började få allt större intresse för lantbruket och anbefallde byarna att skaffa sig byordningar.

I 1900-talets Sverige har nu byalagen praktiskt taget försvunnit,

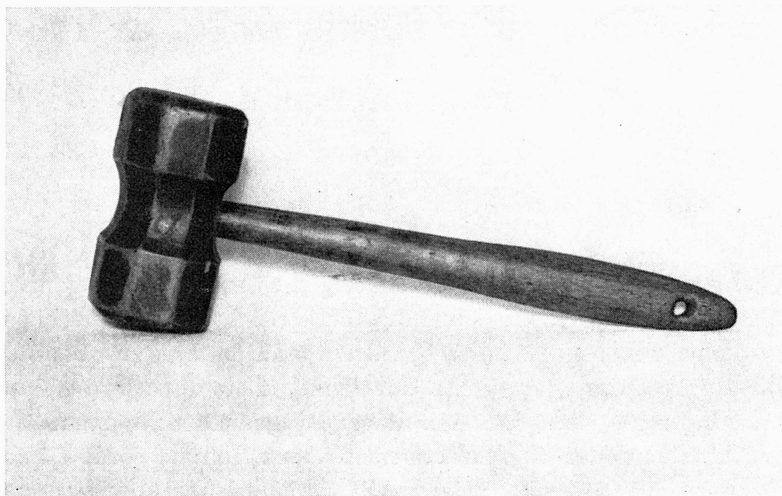

Bild 1. Byklubba med inristade bomärken från Yttersby på Söderön, Östhammar.

och de flesta människor i vårt land har väl knappt hört namnet. Så mycket märkligare är det då att finna en by, där fortfarande byalaget existerar, där bystämmor hållas — fast nu för tiden inte så ofta — och där stämmans ordförande fortfarande kallas ålderman. Denna by är *Yttersby* på Söderön i Östhammar, Börstils socken. Byalagets protokollsbok visar, att ända till år 1936 hölls bystämmor eller byråd varje år med revidering av byns blygsamma gemensamma inkomster och val av ny ålderman.

Att detta byalag har levat kvar så länge måste bero på att det ägt och ännu äger vissa allmänningar, här kallade »hopplatser», som togs undan vid alla de skiften denna by liksom alla andra måst genomlida. Man har gemensam plats vid stranden för bodar med »gistvall», där nät och skötar hängs på tork. Man skeppade förr ut ved i stora mängder härifrån, och hade därför gemensam plats för vedupplag och hamn för vedskutorna. Skansen och Älvsnäs är namnen på två av dessa hamnar, nu nästan öde men där det förr gick livligt till. Söderön har nämligen ett par nu nedlagda järngruvor, och utskeppningen av malm var betydelsefull.

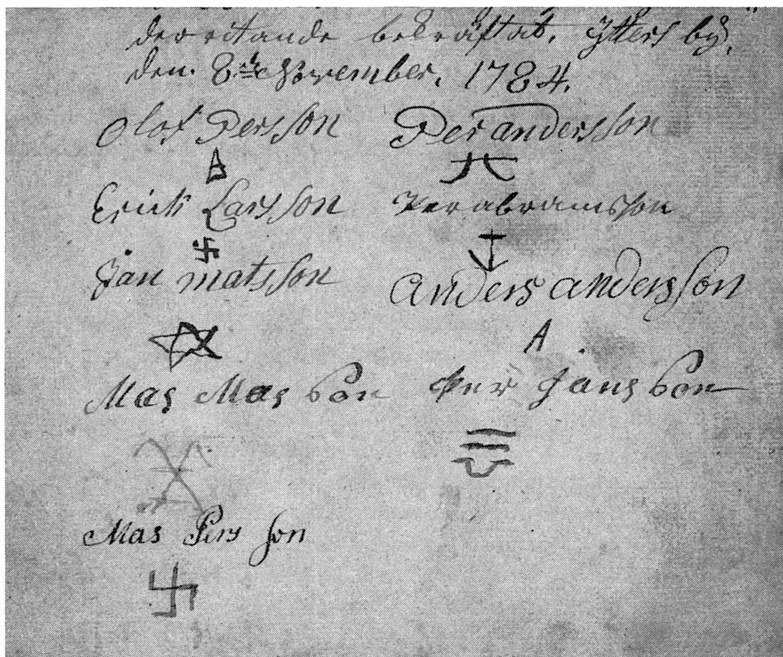

Bild 2. Sista sidan i byrdningen från Yttersby, daterad 8 nov. 1784.

Vidare drevs sågverksrörelse av det s. k. Älvsnäsbolaget, och ända till år 1950 arrenderade detta bolag hamnen vid Älvsnäs för 50 kr. om året. Fortfarande har byn en liten inkomst av Älvsnäs. Nu anordnas nämligen där simskola varje sommar.

Den nuvarande äldermannen är lantbrukaren Herbert Johansson. Då han övertog bykistan med ineliggande handlingar och den gamla byklubban med inristade bomärken hittade han något unikt längst ner på botten: en byordning för Yttersby i originalskrift, daterad 8 nov. 1784. Här följer denna byordning in extenso med dess något kufiska stavning.

At före komma många oredor som gemenligen plägar ske uti stora byalag, så har samttilige under skrifne hemmans åbor uti yttersby och börstils Sochen funnit nödit at inrätta byordning af följande Innehål

1 §.

Tå Alderman skall utwäljas böra bymännen samman träda, och utse twenne af them, uppå hwilken thera mästa rösterna faller densamma är blefwen ålderman, thereafter wäljes twänne af grannarna til besittjare, sedan the så walde blifwit böra the på alt möjeligit sätt befordre hela byalagets gemensamma bästa som består theruti, at the beflita sig therom at efter följande öfwerenskommelse warder med allwarsam tilsyn fullgiord.

2 §.

Till Byamännens samman kallande brukas en Kiäpp eller Klbbas uppå hwilken samtelige hemmans Jordägare i byn ristat sine namn och bomärken, denna Kiäpp eller Klubba utsänder åldermannen till sin nästa åbo, som den först emottaga bör, och densamma skyndesamt ifran sig fortskaffa, men den henne sist unfår ware sköldig at henne med sig hafwa till åldermannen. skulle någon abo wara bortta tå Klubban kommer bör thes husfolk lika fult henne fortskaffa, therom hwarje husbonde bör sine anhörige underrätta, är ingen hemma så bör Klubban bäras honom förbi till följande åbo, hwar som hindrar Klubbans skyndsamhet, eller kommer så sent at grannarne wäntat på honom, han skall för sin försummelse böta en skilling.

3 §.

Åldermannen jemte besittjarne skolla j alla wederbörandes närwaro tidigt om wåhren, så wäll som om hösten för än såningen begynnes hålla Sÿn och besigtning på alla gärdes gårdar omkring samfältte åkrar och ängar, wretar och hagar, finnes tå ogilde gärdes gårdar, tillsäges ägaren, at innom wis förelag tid hafwa sine gärdes gårdar Led och tilldelte grindar uti behörigt stånd, fulgiör icke någor sin sköldighet här utinnan och stänger eller bättrar sine gärdes gårdar, led och grindar sedan han så tilsagd är, böte Twå skilling eller mera efter byalagets bepröfwande, sker skada i åker gården ängar, wretar och hagar, at Creatur jnkommit genom ogild gärdes gård, led eller grind, bör then som samma gärdes gård, led eller grind ägde och bygga bort betalla all den skada theraf thimat kunnat.

4 §.

När slåttertiden infaller skolla alla grannarne af åldermannen kallas till sammans at med dem öfwerlägga när de skolla bgynna at slå sine samfältte ängar.

5 §.

Enär ängaren, hagar, wretar, sädes gärdet, deruti flere än en äga dell uti, skall upsläppas böra alla hemmans Jordägare uti byn äro, träda till hopa och öfwerläga med hwarannan hwad dag som den äng, hage, wret eller gärde skolla till betning upsläppas, huru lång tid uti hwarje äng betas får, släpper någon in sine Kreatur uti äng, hage, wret och gärde, för än han på sätt som sagt är öfwerens kommit med alla delägarne, böte för hwarje Kreatur han jnsläpt en skilling, och annan gång dubbelt och at jngen får beta efter ådt wid samma bot.

6 §.

Hwar som hugger på andras skog, tegar, gärdes backar, hägnader och wretar, theruti han jngendell äger, eller äger, bryter löf, fäller skog at lagna på sina gamla gärdes gårdar, hugger tall ris, dock stående hwar och en fritt, att hugga tallqwistar på sine enskilta skiften, men hugga små tallar med toppar på ware aldeles förbudt, så wäll på sine ägne, som andras skiften, hwar som häremot bryter han skall böta åtta skillingar och ersätta skadan.

7 §.

Tå Kiäle ur jorden är och åter Kiälad warder skola swinen ringade warda, hafwer någon oringat swin, böte för hwarthera fyra skilling, hafwer någon sådane Kreatur som sönder bryter eller huppar öfwer gild gärdes gård, led eller grind, ware skyldig at så fångsla samma Creatur, at det Ingen skada giöra kan, gör han det icke, böte första gången fyra skilling och annan gång dubbelt, des utom betala all then skada samma Kreatur giort.

8 §.

Aldermannen med besittjare ware skyldig utsätta en eller flera dagar både höst och wår tå alla grannar i bylaget efter hwars och ens öretal till wäglagning kommer. Och den som intet fullgör sin skyldighet, han skall böta fyra skilling för hwart dags wärke han försummar.

9 §.

Flod och aflops diken bör en hwar för sine skiften uti gården och wretar upgräfwä, försummar thet någon sedan han therom tilsagd är böte Twå skilling och gräfwē lika fult förswarligit dike, men skulle någon hafwa berg i sit dike så bör samtelige grannarne wara behielpelike.

10 §.

Hwarje husbonde i byen hälle sträng tillsyn at ingen må bära bar Eld utur hus, beträdes någon här med, ändock Ingen skada sker ware therfore lagsögkt och Plikte änta Twå skilling.

11 §.

Hwar som lönligen insläpper sine Creatur uti oslagne ängar, wretar och hägnader, böte för hwart Kreatur åtta skilling och ersätte skadan.

12 §.

Hwar och en husbonde uti byen bör tillsäga sine barn och tjenste folk, at the icke öfwerträda denna byordning, hälst som hwar och en får swara för sine barn och böta en skilling om de finnas i ärt och rof land, eller Krydd täppor, och det tjenstehjon som finnes i ofwannämnde ärt och rof land eller kryd täppa det ware sig man eller qwinna, skall böta Twå skilling.

13 §.

Hwarken husbönder eller matmödrar, barn, tjenste folk eller backstufwo folk, skall warda tillåtit att i gärdet, wretar, eller hwad thet hälst wara må at taga kumill hwar som häremot brýter skall böta fyra skilling och ersätta skadan.

14 §.

Så snart Isen lägger om hösten och blir så stark att han bär skott-nätja i wikar och stränder, så dant Fiske icke idka förr än alla jordägare i byn sig therom förent och sammansat, hwar som häremot brýter skall böta första gången åtta skilling annan gång dubbelt.

15 §.

Ingen ware efter låtit att utom samtelige grannarnes öfwerens kommelse beta eller tjudra sine Kreatur uti äng eller sädes gärde änskiönt thet skedde på hans egne skiften, gör någon thet, plikte hwarje gång för hwart Kreatur Twå skilling, gör han skada ersätte skadan och plikte äntå dertill, knijar någon gräs på annans mark miste thet kniade om han ärtappas ersätte skadan och plikte åtta skilling.

16 §.

Kiör någon igenom sädes gärdet, ängar, wretar, hagar som hafwer lösa hästar med sig och them insläpper, han skall böta för hwar häst Twå skilling hwar gång han dermed beträdes, och ersätta skadan.

17 §.

Till förekommande af then skada och olägenhet som ofta theraf förorsakas at then ene grannen uppå then andras sådda åker, fördärfwar och nedtrampar, och den som ej på möjligaste sät fredar andras åkrar som sådde äro ifrån alt öfwerkörande eller gör onödige gång och gin wägar eller lemnar grind och led öppet efter sig, skall böta fyra skillingar hwarje gång och ersätta skadan.

18 §.

Ingen ware efterlåtitt att rida med hästar eller drifwa med annan boskap igenom eller öfwer annans oslagna eller slagna äng, så framt det finnes annan wäg, men den som ingen annan utwäg har honom är tillåtitt dock med försiktighet, hwar som häremot brüter, han skall böta En skilling för hwart Creatur, och ersätta skadan.

19 §.

Enär näfwerlopps tiden infaller, så bör býalaget sammanträda at rådgiöra huru och på hwad sätt det ske bör, hwar som tager någon näfwer för än býalaget förent sig therom han skall böta sexton skilling och ersätta skadan.

20 §.

Uti býstämmorne åligger thet en hwar att med anständig höflighet anföra hwad han för egen dell finner nyttigt wara, men ingalunda med plumpa och hårda förwitelser angripa ålderman, besittjare eller andra hwilken sig otidigt upförer han bör efter the öfriges bepröfwande böta ifrån twå och till åtta skilling.

21 §.

Och som denne býordning icke kan warda nyttig, så framt böterne warda outtagne och eftergifwne, skall thet åligga åldermannen besittjarne och en eller flere af grannerne, att af the plikt fällte uttaga bötes medelen, eller deremot swarande pant hwilken om den ej igen löses bör han försäljas och sedan omkostnaden är afdragen bör öfwerskottet ägaren tilställas.

22 §.

Denne byordning gälle och för alla them som bo på byälagets ägor, ware sig båtsmän, Torpare, backstufwo, och inhyses folk.

23 §.

Hwar som kastar up led eller grind eller rifwer neder upstängt led att Creatur ther kan inkomma att göra skada, han skall böta en skilling för hwarje Creatur och ersätta skadan.

24 §.

Ingen eho han wara må ware hädanefter tillåtit, att breda foder på andras oslagne ängs tegar, eller äng, och nedtrampa, eller med kiör-rande deröfwer, hwar som här emot brýter, ware af hwad stånd och wilkor han wara må, han skall böta Sexton skilling och ersätta skadan.

25 §.

Att hugga Jenstör till försäljning och nýja gärdes gårdars upstängande hwarder aldeles förbudit på andras skiften, hwar som här mott brýter han skall böta tre runstycken för hwart par, dock ware tillåteligit at hwar och en får hugga Jenstör till sine gamle gärdes gårdars förbättring der han hafwer sina ofwan nämde gamla gärdes gårdar wid andras skiften.

26 §.

Alla de böter som i thenna byordning blifwit utsatte, kommer at delas lika på hwar och en, eftter alla kommer lika till att pliktta, och andra utgifter som hörer till denna byordning anhållandes undertäcknade ödmjukeligen det den högtärade härads rätten täcktes denna byordning gunstigast gilla och stad fästa

detta warder med våra namn och bomärkens egenhändiga underritande bekräftat, Ytters by den 8de November 1784

Olof Persson
Bomärke

Erik Larsson
Bomärke

Jan Mattsson
Bomärke

Per Andersson
Bomärke

Per Abramsson
Bomärke

Anders Andersson
Bomärke

Mas Mas son
Bomärke

Per Jansson
Bomärke

Mas Pers son
Bomärke

Att alla ofwannämnde Jord ägare hört denna byordning sig ord ifrån ord föreläsas, och under sine namn egenhändigt rittat sine bomärken bewittnar

Eric Jansson i Långalma
Bomärke

Mats Jansson i Tuskö
Bomärke

Denna byordning tingsbehandlades vid lagtima sommartinget med Frösåkers härad 20 juni 1785 varvid resolverades,

»att Thenna till laglig säkerhet i domboken intagne Byordning till wederbörandes obrottsliga efterlefnad, härigenom warder fastställd: Hwaröfwer bewis, genom utdrag af Protocollet meddelas skulle. Åhr och dag som förr skrifwit står. På Härads Rättens wägnar — S. Sebenius.»